

Történezszek vitaülései az irodalomtörténeti kézikönyv hat kötetéről

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és Irodalomtörténeti Intézete 1966. decemberétől 1967. márciusáig közös vitaüléseket rendezett „A magyar irodalom története” c. hatkötetes szintézisről. A vitaülések helye az Irodalomtörténeti Intézet Eötvös Könyvtárának olvasóterme volt.

„A magyar irodalom története” I. kötetének vitáját 1966. december 8-án délelőtt tartották meg. Az ülés elnöke R. Várkonyi Ágnes és Klaniczay Tibor, referens Szűcs Jenő és Heckenast Gusztáv, korreferens Mályusz Elemér volt.

Klaniczay Tibor megnyitójában kiemelte, hogy a historikusok és az irodalomtörténezszek először ülnek össze közös vitára és rámutatott, hogy a két tudományszaknak szót kell értenie egymással, mert egyetlen magyar történelem van, s a két rokon tudományszak ugyanazon történeti folyamat más és más aspektusaival foglalkozik. R. Várkonyi Ágnes Klaniczay Tiborhoz csatlakozva hangsúlyozta, hogy a két tudományszak eltérő szemlélete és vizsgálati módszere, az eredmények összhangja vagy eltérése mindegyik oldalon új gondolatok, szempontok felmerülésére vezethet.

Szűcs Jenő referátumában a Kézikönyv 1530-ig terjedő középkori részével foglalkozott. A mű erényeit a tárgy világos körvonalazásában, az irodalomtörténeti és a történeti szempontok általában sikeres egyeztetésében, a nacionalista szemlélettel való szakításban, a fő fejlődési folyamat pontos bemutatásában, koncepció, tárgyalásmód és stílus harmóniájában látta. Hiányolta viszont, hogy a fejlődés kelet-európai jellegét a Kézikönyv nem érzékelteti eléggé, noha — véleménye szerint — éppen az irodalom területén Kelet és Nyugat különbsége élesebben mutatkozik meg, mint a gazdaságtörténetben; itt csak mennyiségi a különbség, ott minőségi. Igen alaposan és meggyőzően fejtegette, hogy Magyarország későn, csak a X. században kapcsolódott be Európa gazdasági és társadalmi életébe, s már kezdetlől fogva a fejlődés keleti útját járta. Elemezte Szűcs Jenő a nemesi, lovagi költészet jelenségeit, Anonymust lovagi íróként mutatta be, aki nagyon óvatosan emelte az irodalomba a régi pogánykori hagyományokat. A Kézikönyv Janus Pannonius-fejezetéről szólva elmondotta, hogy a szerző, helyesen, az első nagy magyar író művészetét mint válság-költészetet mutatja be. Janus költészetében szólt meg először irodalmunk jellegzetes kettőssége; a hazai föld bensőséges szeretete és a hazai állapotokkal való elégedetlenség, a kritika és kétségbeesés. A humanizmussal foglalkozó fejezetből hiányolta Vitéz János váradi körének, az Aeneas Sylvius vezette középeurópai humanista csoportnak a bemutatását, és kifejtette, hogy kissé halvány a Mátyás renezánsz udvaráról adott kép is. A fejlődés nyugat- és kelet-európai útjával kapcsolatban hozta szóba Szűcs Jenő a Kézikönyv irodalom-fogalmát, és hiányolta, hogy a XV—XVI. század hazai német polgárságának irodalma kimaradt a kötetből.

Heckenast Gusztáv az 1530—1600 közötti irodalmunkat bemutató Kézikönyv-fejeztekkel foglalkozott referátumában. A kötet periodizációjával egyet értett. A mezővárosok polgári társadalmának történetével kapcsolatban kifejtette, hogy a plebejus reformációnak az oppidumokban kimutathatók a gazdasági alapjai, s hogy a hitújítás ezen irányzata a korábban Dózsát támogató helyeken honosodott meg leginkább.

Mályusz Elemér arról beszélt korreferátumában, hogy az irodalomtörténeti Kézikönyv jól egészíti ki a magyar történelem egyetemi tankönyvének művelődéstörténeti fejezeit. Megállapította; „Az egyes korszakok művelődésének szépen megírt jellemzését olvashatjuk az összefoglaló részekben és élvezhetjük, mily írói művészettel sikerült az elvi tudományosságot, a gazdag európai szakirodalom megállapításait is értékesítve, a felépítmény rajzánál érvényesíteni.” Sürgette Mályusz Elemér a középkorral foglalkozó történeti és irodalomtörténeti kutatás jobb összehangolását. Hogy ez az együttműködés mennyire hasznos lehet, bizonyítékul két problémakör részletes elemzését nyújtotta. Az egyik; „az egyházi társadalomnak mint a szociológiai módszer segítségével megismerhető képződménynek a kialakulása, egyes réte-

geinek gazdasági helyzete, a rétegek harca egymással és a világi társadalommal, az időnkinti változások folyamata, maga a társadalom élete, a társadalmi mozgás." Elemzése során a művelt egyházi réteg fejlődését kapcsolatba hozta a hazai olvasóközönség kialakulásával, kifejtve, hogy az anyagi alapok hiányával magyarázható a magyarországi művelt egyházi réteg kicsiny volta, és, következésképpen, a középkori egyetemeink elorsóvadása, a reánk maradt magyar eredetű iskolai kéziratok elenyésző száma. A másik: a kancelláriai és a krónikaírói evékenységi összefüggései, mellyel kapcsolatban kifejtette, hogy történeti narratio oklevegelyekben Magyarországon kívül sehol nincsen, s ajánlotta az elbeszélő részek összegyűjtését és irodalomtörténeti feldolgozását.

A vitában elsőnek *Elekes Lajos* kért szót. Előadta, hogy a stílus kategóriák szerinti periodizálás és az ölelkező korszakhatárok felvétele előnyös, de veszélyekkel is jár: voltaképpen megkerüljük vele a korszakolás problémáját. Sőt: ez a periodizáció egyenesen a történeti igazság ellen van olyan korszakokban, amelyekben két stílus él egymás mellett. Megemlítette még, hogy a Kézikönyv a pogánykor és a korai feudalizmus tárgyalásában nem az uralkodó történetfelfogást vette alapul, hanem Győrffy Györgyét.

Mezey László az elhangzott referátumokhoz fűzött megjegyzéseket. Szerinte Szűcs Jenő egyoldalúan Németországhoz mérte kulturális fejlődésünket, Itáliát elhanyagolta, s nem vette figyelembe kellően a bizánci és a szláv hatásokat sem. Málusz Elemér fejtegetéseire azt tette hozzá, hogy az egyháziak története az értelmiség történetébe tartozik; aláhúzta az állami egyház és a magánegyházak különbségét, szóvá tette, hogy a középkori könyvanyagnak csak ezrelékekben kifejezhető részei maradtak meg; foglalkozott a hazai egyetem elorsóadásának okaival, s megjegyezte, hogy a narratiót iskolában tanították.

Klanciczay Tibor a kritikák jó részét elfogadta, majd néhány elvi kérdésre tért át. Megfontolandónak tartotta Szűcs Jenő nézetét a magyar és a magyarországi irodalom fogalmáról, valamint a német polgári irodalomról, de megjegyezte, hogy az anyag felvételének valahol a XVI. században határt kell szabni. Az ölelkező korszakhatárok felvételét gyakorlati szempontok indokolták, s nem tartotta kizártnak, hogy idővel az átfedések száma a művek pontosabb datálhatósága által kisebbedni fog, különösen a középkorban. A történészek uralkodó felfogásával kapcsolatban kifejtette, hogy Győrffy György nézete azért került bele a pogánykor és a korai feudalizmus tárgyalásába, mert ezek feleltek meg leginkább az irodalmi anyagnak.

Varjas Béla az irodalomtörténeti folyamat tárgyalására az ölelkező korszakhatárok felvételét ítélte legjobbnak, és hangoztatta, hogy az átmeneti korszakok kérdéséről jelenleg nemzetközi vita folyik. Felemlítette, hogy a magyar irodalom történetében még bőven vannak kevéssé felderített területek, s ezek közé sorolta a XVI. század latin irodalmát.

*

„A magyar irodalom története” II. kötetéről 1966. december 8-án rendezték meg a vitát. A vita elnöke *R. Várkonyi Ágnes* és *Klanciczay Tibor*, referens *Benczédi László* és *Ausch Sándorné Péter Katalin* volt.

Benczédi László a fő irodalmi korszakhatárokat gazdaságtörténeti szempontból helyezte találatra. A kötet érdemének tudta be, hogy a szerzők a barokk kultúra szempontjából egységesen, logikusan építették fel a periódust. Úgy látta azonban, hogy a haladás és a konzervativizmus ellentéte nem tűnik mindig világosan elő. A továbbiakban a kötet enciklopédikus tartalma miatt csak a nemzeti nacionalizmus kérdésével foglalkozott a referens. Megemlítette, hogy ő az uralkodó osztály 1690 tájára tett átalakulását nem tartja bizonyítottnak. Úgy találta, hogy a mű a török veszéllyel nem foglalkozik elég behatóan, s nem fejt ki eléggé, hogy a nemzeti ideológia a Jagellók korától a kurucokig nem változott lényegesen.

Ausch Sándorné Péter Katalin referátumában az irodalmi barokk fogalmával foglalkozott, amely, szerinte, nem eléggé alkalmas a korszak elentmondásainak megragadására. Ehhez jobban tekintetbe kell venni a kor polgári forradalmait és a technika történetében számoltartott robbanásszerű változásokat. Felemlítette, hogy a barokk hősi korának egyes műveit a Kézikönyv a főúri irodalom keretében tárgyalja, noha szerzőik közneemesek voltak. Utalt a főúri-közneemesi ellentétre, s ezt kapcsolatba hozta a katolikusok és a protestánsok közötti feszültséggel. Végül a protestáns egyházi értelmiség politikai és kulturális szerepével foglalkozott a referátum.

Klanciczay Tibor felszólalásában kifejtette, hogy az irodalmi anyag ideológia-történeti elemzésével történészeknek kellene foglalkozniuk, s eredményeiket egyeztetni kellene a társadalomtörténeti kutatásokkal. Ezen a területen még nagyon kevés történet, de rámutatott, hogy a papi értelmiség frazeológiája erősen rokon a nemességével.

Varjas Béla szerint a barokk 1690 előtti szakasza valóban a hőskor, utána az irodalom színvonala erősen visszaesik. Kifejtette, hogy a Kézikönyv II. kötetének anyaga a kor irodalomfogalmának tartalma miatt tarka. Felemlítette végül, hogy a kötet szerzői az iskolák történetének feldolgozatlansága miatt sok nehézségbe ütköztek.

Szűcs Jenő az első kötetre is visszatekintve az irodalomfogalom történeti változásával foglalkozott.

Keserű Bálint azt hangoztatta, hogy véleménye szerint a XVIII. század protestáns kultúrája nem talált még megfelelő helyet a kötet barokk-konceptiójában. A protestáns fellendülésben talán túl nagy szerepet tulajdonítunk a puritánusoknak és elhanyagoljuk az orthodoxia jelentőségét.

Hopp Lajos megállapította, hogy a Kézikönyv II. kötetének írói és a történészek között a meglévő vitás kérdések (periodizáció, barokk-problémák) ellenére sem alakult ki parázs vita. S ennek az az oka, hogy a szerzők már felhasználhatták a legújabb történeti kutatásoknak a XVIII. századi társadalmi fejlődés, a nemzeti nacionalizmus alakulása terén elért eredményeit. A periodizációról szólva elmondotta, hogy — mind rendszerezési, mind szerkezeti szempontból — talán termékenyebb lett volna, ha a II. kötet korszakhatára 1772 helyett az 1780–90-es évekig terjedt volna. Így nem vágta volna el a felvilágosodás felé vezető szálakat és a kései barokk problematikája is lezártabb értelmezést nyert volna.

R. Várkonyi Ágnes, a vitát összefoglalva, rámutatott arra, hogy immár elodázhatatlanná vált a historikusok és az irodalomtörténészek együttműködésének rendszeresítése, szerveztetéte. A legfontosabb közös problémák jelenleg a kelet-európai fejlődés kérdéseinek tisztázása, a periodizáció, a társadalmi rétegek szerepének elemzése, az ideológia-történeti kutatás és a fontosabb szövegek közös elemzése.

*

„A magyar irodalom története” III. kötetének vitáját 1967. február 20-án délelőtt rendezték meg. Az ülés elnöke *Hanák Péter* és *Klaniczay Tibor*, referens *Varga János* és *Benda Kálmán* volt.

Varga János előljáróban hangsúlyozta, hogy a Kézikönyv III. kötetével „fontos, tudományos ismereteinket számtalan ponton kibővítő irodalomtörténeti összefoglalás született, amely... mind a marxista szemlélet kialakításának és terjesztésének, mind pedig a végleges marxista irodalomtörténet kimunkálásának kiemelkedő állomását jelenti.”

A kötet koncepcióját és szerkezetét elemezve megállapította, hogy „annak a folyamatnak az ábrázolása, amely a kulturális-ideológiai terület irodalmi szférájában a jelzett időhatárok [1772–1849] közt zajlik, nem mindig áll egészséges arányban a folyamatot elindító, alakító, benne szerepet játszó személyiségek tárgyalásával”, azaz: a mű a történelmi kollektivummal szemben az író-egyénségeket túlságosan előtérbe állította. E szemlélet egyik következménye, hogy a III. kötet inkább többségükben kitűnő íróportrék sorozata lett — s kevésbé a magyar irodalom fejlődését bemutató szintézis. A másik az a vitatható, folyamatot megbontó elv, hogy egy-egy író életművét abban a korszakban tárgyalja a kötet, amelyre az életmű túlsúlya esik. A reformkori irodalmunk egészéről alkotott kép pl. hézagos lett azzal, hogy Arany, Jókai, Kemény stb. 1849 előtti tevékenységét már a következő kötet ismerteti — s a IV. kötet abszolútizmuskori fejezete is szegényesebb lett azzal, hogy Eötvös, Erdélyi egész életművének bemutatását az előző kötetnek engedte át. — A koncepció vagy a szerkesztői munka kisebb-nagyobb fogyatékosai, hiányosságai még: bizonyos ismétlődések; ugyanaz a tény vagy jelenség a mű más-más helyein különböző értelmezést kapott (l. pl. Kossuth és a Pesti Hírlap viszonya); egy-egy irányzat átfogó elemzését nem az irányzatot egészében jellemző fejezetben, hanem valamely portréban kapjuk (pl. a klasszicizmusét a Berzsenyi-portréban). A szerkesztés előzőleg nem tisztázta, hogy a politikai szerepet is játszó írók ilyen irányú ténykedéséből mennyit mutassanak be a kötet szerzői: a centralista Pesti Hírlap vezető publicistái pl. külön fejezetet kaptak — Kossuth Pesti Hírlapjának írói nem; Trefort Ágoston önálló portrét kapott — Pulszky Ferenc csak mint útirajz-szerző és az irányköltészet ellenfele szerepel a kötetben.

A III. kötet nagy érdeme, fejtegette *Varga János*, hogy általában hitelesen ábrázolja az irodalmi jelenségek és a történeti-társadalmi háttér bonyolult kapcsolatát. A szerzők „irodalomlátása valóságcentrikus, az irodalmi jelenségek megítéléséhez és értelmezéséhez magában a vizsgált korban, annak meghatározóiban, társadalmának dialektikus mozgásában” keresték s többnyire meg is találták a kulcsot. A koncepció, a periodizáció, valamint némely irányzat ilyen szempontú elemzése során azonban a referens arra a következtetésre jutott, hogy egyes esetekben nem volt eléggé intenzív az irodalom és a társadalmi valóság szembesítése, vagy pedig e szembesítés vitatható eredményekre vezetett.

Az egyes irodalmi periódusok elhatárolásában, egyes írók hovatartozásának eldöntésében például helyenként bizonytalanság, az egyszempontúság hiánya tapasztalható. A kötet tárgyalási egységnek olykor egy olyan irodalmi áramlatot tekintett, melynek jellegét a formai és stílusjegyek, nem pedig a társadalmi mondanivaló azonossága határozta meg; más esetben világnézeti, politikai nézetek alapján sorolt egy csoportba különféle kifejező-készlettel dolgozó írókat. Példa erre a jakobinus mozgalom íróiról szóló fejezet, amely Batsányi, Verseyhy és Szentjóni Szabó életművét mutatja be: művészi eszközeik szerint nem tartoztak egy

írói csoportosulásba, a közéleti tevékenység szempontjából viszont nem ők hárman tették a jakobinus írók mozgalmát.

Láthatóan az irodalom tartalmi vonatkozásai szerint alakult a kötet eme periodizációja: „Irodalmunk a felvilágosodás és a megújuló nemzeti mozgalom korában” (1772-től az 1820-as évekig) és „Irodalmunk a reformtörekvések, a forradalom és a szabadságharc korában” (az 1820-as évektől 1849-ig). *Varga János* vélekedése szerint azonban csoportos reformtörekvésekről csak az 1820-as és 1830-as évek fordulójától kezdve beszélhetünk. A szerzők talán azért ragaszkodtak az „1820-as évek” korszakhatárhoz, hogy a romantika magyarországi virágzásának első szakaszát a reformtörekvések irodalmi megfelelőjeként mutathassák be. Pedig a romantika funkciója differenciáltabb volt: első szakaszában tartalmilag a tagadás, a múltba vagy az álomvilágba vágyódás jellemezte, második szakaszában az új igenlése, az építés vállalása. A romantika Magyarországon az 1820-as években csak jelezte az új születését, de a reformkorszaknak csak akkor lett tükrözője és szolgálója, amikor a romantikus formák és stílusjegyek liberális jellegű tartalmat szolgáltattak meg — s ez az 1820-as és 1830-as évek fordulóján következett be.

Az a kép, melyet a kötet ad a magyarországi felvilágosodásról — mondotta *Varga János* —, a magyar társadalmi struktúra tanúsága szerint több ponton finomítható lenne. A felvilágosodás eszméiramlata nem alkotott teljesen körülhatárolt rendszert, amelyből csak egy irányba vezethetett tovább az út. Megfért az idealizmussal is, de hozhatta a materializmus előretörését is; mutatható demokratikus irányba, de összeházasodhatott az abszolutizmussal is. Az európai felvilágosodás-változatok közül a magyar a legösszetettebbek egyike volt: más-más érdektől hajtva, a felvilágosodás más-más színezetét képviselte az uralkodó, a kishatalmú értelmiségi réteg és a polgári funkciók betöltésére készülő nemesség. Az uralkodó például a ráció alapjáról szegezte szembe a nemzetfelettség gondolatát egy olyan társadalommal, mely a nemzeté válás küszöbére érkezett. A jozefinista értelmiség az észlénnyek közösségén a nemzetet értette, amely fogalom nála kb. a magyarsággal volt azonos. Az uralkodó osztály viszont a felvilágosodás szabadságeszméjében a nemesség, a feudális kiváltságok szabadságának elméleti igazolását látta. A hazai felvilágosodás két fő ága (az értelmiségi rétegé és az uralkodó osztályé) kezdetben nem különült el egymástól — a nemzetfelettséggel szembenálló nemzeti eszme összefűzte őket. Amint azonban, az uralkodó vereségével, lekerült a napi-rendről a nemzetek-felettséggel problémája, nemzeti és polgári színezetű felvilágosodás kezdett elválni egymástól. Az utóbbi a politikai küzdőtérre vereséget szenvedett, megerősödött a hazai felvilágosodás nemesi szárnya, mely az aufklárizmusban nem az egyetemes, hanem csupán a speciális, a nemzetit érzékelt. — A felvilágosodás gondolati síkon „messzemenően anti-feudális, antimisztikus, és ebben a vetületben az adott gazdasági-politikai rendszerek tagadása is. Lehet a... polgári forradalmak eszmei előkészítője; a gyakorlati cselekvést illetően önmagában korántsem forradalmi. Sőt az ész piederstálra emelésével részint a forradalmak kivédésének, részint a forradalmak elvetésének ideológiájává is fejlődhet, abban az értelemben, hogy egyrészt az emberi észnek olyan hatóerőt tulajdonít, amely képes a társadalmat megrázó tragikus események megelőzésére, másrészt a forradalmakat az esztelenség felülkerekedésének is tekintheti. Ebből következik, hogy a felvilágosult ember számára a felvilágosodáson kívül más eszmei indítékok is szükségesek — a társadalmi-gazdasági indítékokról nem is beszélve — a forradalmak aktív vállalásához, de következik az is, hogy nem magával a felvilágosodással kerül ellentmondásba az a felvilágosult, aki elutasítja a forradalmakat. Aligha tekinthető tehát törésnek például Csokonai felvilágosult világszemléletében az a körülmény, hogy elféli a francia forradalmat”, hiszen ez éppen aufklárizmusának jellegéből fakadt.

A referátum elismerően állapította meg, hogy a III. kötet az irodalmi népiesség irányzatát sokoldalú vizsgálatban részesítette, főképpen a Csokonai iróbarátait, Erdélyi János pályáját, valamint a romantika és népiesség viszonyát bemutató fejezetekben. Teljes egészében mégsem sikerült a problémakört megoldania a kötetnek, alapvetően azért, mert a magyar társadalmi struktúra elmaradottságának kulturális vektorai nem szembesítette a népiesség egyes megjelenési formáit. Az irodalmi népiesség — fejtegette *Varga János* — valóban „jelenthet tartalmi és formai kategóriát, lehet politikum vagy esztétikum hordozója, s mint esztétikum, különféle, egymással ellentétes tartalmat vagy politikumot fejezhet ki.” A népiesség válfajai valóban nem szoros kronológiában váltották egymást, ugyanaz a kombináció különféle periodusokban ismét és ismét jelentkezett. Az irodalmi népiesség történetének felvázolásakor azonban abból a tényből kell kiindulni, hogy a korszak fő kérdése a nemzeté válás, s hogy ennek feltétele a nép emancipálása volt. A népiesség egész irányzata e problematika megfelelője a kulturális szférában. „A népiességnek az a fejlődése — mondotta *Varga János* —, amelynek csúcsára a formai és tartalmi népiesség egyesítésével és ugyanakkor egyetemesre tágitásával Petőfi ér fel, szakadatlan folyamat, amelynek megvannak a jól kitapintható állomásai” — s éppen e fokozatosságot nem mutatja be a kötet. „Bizonyára annak szem elől tévesztése folytán, hogy a népiesség történetében egyfelől kielemezhető a fokozatosság, más-

felől a fejlődés különböző szintjén álló... „népiességek” élnek egyidőben egymás mellett, kerülhetett a kötetbe az a megállapítás, hogy az 1848 előtti népiesség demokratikus eszméi önmagukban még nem jelentenek forradalmiságot és hogy a népiesség önmagában sohasem volt forradalmiság. Lehet, hogy Erdélyi népiessége nem volt az. De ha az állítás megfogalmazója már Petőfitől is megtagadja népiessége forradalmi voltát, bizonyára azon megfontolással, hogy Petőfi forradalmisága nem népiességének, hanem egyetemességének terméke volt”, vélekedésének ellene szól Táncsis életútja és műve.

A romantika és a kritikai realizmus viszonyát, a magyar kritikai realizmus megjelenésének feltételeit s körülményeit elemezve, *Varga János* rámutatott arra, hogy a romantika, mint kifejezési forma, korántsem alkalmatlan valóságos problémák tükrözésére: „...akkor válik igazából a reformtörekvések irodalmává, amikor az ábránd vagy a múlt költött képei mellett, illetőleg helyett keretet biztosít az egykorú jelen realiztikus elemeinek is. Ez azzal a felfedezéssel következik be, hogy a véletlekért és ellentmondásokért nem szükséges a múltba vagy álmovilágba menekülni, mert azok megtalálhatók az adott valóságban is.” De a romantikus ábrázolási mód a folyamatok érzékeltetésére, belső összefüggéseik felmutatására már nem alkalmas. „Új kifejezési formák keresésének igénye viszont akkor merül fel, amikor az emberi elme a jelen vagy múlt valóságáról kiderítette, hogy annak ellentmondó jelenségei olyan belső törvényszerűségek kifejezői, melyek egyetlen hatalmas rendszert alkotnak, valójában az ellentétek harcának és egységének rendszerét.” A magyar kritikai realista művész fő vonalakban már tisztában van kora valóságának egészével — s annak tarthatatlanságával. S ez a fejlődési fok az 1840-es évekre érkezett el: Kossuth, a centralisták már ismerték a magyar feudális társadalom egész szövevényét, az új társadalom rendszerét dolgozták ki. (Eötvös nagy műve csak ekkor szülehetett meg — a társadalmi haladás első vonalában küzdő Eötvösé.) A politika ekkor előtte járt az irodalomnak. Irodalomtörténészek és történészek közös feladata lehetne annak kutatása, hogy a magyar politika milyen fázisokon átmenve, mely tényezők hatására vált rendszer-centrikussá az 1840-es években.

Befejezésül ismét hangsúlyozta *Varga János*, hogy a III. kötet — néhány problematikus mozzanata ellenére is — megérdemli a tudományos közvélemény teljes elismerését. „Sőt, e problematikus mozzanatokkal együtt tesz előre nem is látható szolgálatot ideológiai életünk számára, mert kisszámú vitatható megállapítása és megoldása is olyan, hogy új gondolatok és gondolat sorok születését sietteti.”

Benda Kálmán referátumában kifejtette, hogy míg a *Kézikönyv* II. kötete az irodalmi fejlődést történeti folyamatában mutatja be, addig a III. kötet túlságosan portrészzerű — még akkor is, ha a portrékból nagy vonalakban rekonstruálható is maga a történeti folyamat. A II. kötet, mind szélességében, mind mélységében, nagyobb irodalmi-művelődéstörténeti anyagot vont be vizsgálódási körébe, viszonylag kevés szövegből az irodalmi folyamat teljesebb képét rajzolta meg. Az 1772—1849 közötti korszakban viszont sokkal több forrásanyag állt a kutatók rendelkezésére, a III. kötet mégsem tett kísérletet pl. a provinciális irodalom feldolgozására, a közönségizlés alakulásának bemutatására. A periodizáció kérdésében a II. kötet rugalmasabb, az ölelkező periódushatárok alkalmazásánál jobban tekintettel volt a történeti és irodalomtörténeti fejlődés bizonyos specifikumaira, eltéréseire. A III. kötet szakított ezzel a gyakorlattal s vitatható merevséggel 1772-től, Bessenyei fellépésétől kezdte anyagának tárgyalását. Örvendetes viszont, hogy a III. kötet stílusa emelkedettebb, olvasmányosabb, mint az előzőé.

Az egyes írói életműveknek a történeti folyamatba való beillesztésekor a III. kötet szerzői gárdája nem egységes rendezői elv szerint járt el. A jakobinus kor íróinak vitatható csoportosítása pl. annak következménye, hogy a szerkesztői koncepcióban keveredtek a politika- és eszmetörténeti, illetve stílustörténeti szempontok. *Benda Kálmán* felvetette azt a kérdést is, hogy helyes volt-e a több korszakba átnyúló, különböző fejlődési szakaszokra bontható írói életműveket csupán egy periódusban tárgyalni? A történeti folytonosság szenvedett ezzel az eljárással csorbát a kötetben.

A III. kötet hiányosságairól szólva elmondotta *Benda Kálmán*, hogy az 1772—1849 közötti magyar irodalmi fejlődésnek a kötetben adott képe eléggé „légüres térben” jelenik meg előttünk, s ennek az az oka, hogy a szerzők csupán a magyar nyelvű és nem a magyarországi irodalom történetének bemutatására vállalkoztak. A szóban forgó időszak kezdetét az jellemzi, hogy a magyar és a magyarországi nem magyar népek irodalmait még szoros szálak fűzték egymáshoz. Lassú elválásuk bemutatása nélkül a magyar irodalom fejlődésrajza sem lehet hiteles. A magyarországi irodalmak fejlődésének, egymáshoz való viszonyuknak tisztázása elengedhetetlenül szükséges a polgári nemzetté válás, a nacionalizmus stb. egész problémakörének a megértéséhez. Hiányzik a kötetből a felvilágosodás-kor nemzetiségi államelméleteinek tárgyalása, az iskoláztatás, a könyvkiadás, a nyomdák, stb. helyzetének a bemutatása, általában az egész népiesség művelődési viszonyainak szociológiai és statisztikai módszerekkel való felmérése.

Spira György elismeréssel szölte a III. kötet szerzőinek ama következetes igényéről, illetve a törekvés eredményeiről, hogy az irodalomtörténeti fejlődést a történeti fejlődés egészébe ágyazva, ennek részeként mutassák be. A műben megnyilatkozó történetiszemlélet — fejtegette *Spira György* — Révai József koncepcióján alapszik, átveszi annak helyes és vitatható tételeit egyaránt. Megítélése szerint nem fogadható el az a felfogás, mely szerint a XIX. század első felében a magyar társadalmi fejlődés elé két egyenrangú, egymással hol harmonizáló, hol egymást keresztező, megoldásra váró feladat tornyosult, ti. a nemzeti függetlenség kivívása és a polgári átalakulás végrehajtása. Az ország előtt egyetlen főfeladat állott: a polgári átalakulás feladata. A nemzeti kérdés másodrendű probléma volt a korban, időnként vetődött csupán fel, olykor mint a szentistváni magyar állam visszaállításának óhaja, az uralkodó osztály részéről.

Hiányolta *Spira György* azt, hogy a szerzők a korabeli Magyarországot nem a Habsburg birodalom szerves részének tekintették, s ezért nem figyelhettek fel arra sem, hogy a Habsburg abszolutizmus meg-megújuló válságai az ellene folytatott harc mikéntjét, intenzitását is befolyásolták. A nemzetiségi kérdésre kevés gondot fordított a kötet, a magyarországi irodalmak komparatistikája is hiányzik a műből. Bizonyos alapfogalmak jelentését (pl. a liberalizmus, centralizmus, nacionalizmus mibenléte, reform és forradalom, liberalizmus és radikalizmus viszonya stb.) nem tisztázták magukban a szerzők, s ez a mulasztás az anyag módszeres tárgyalásakor sok bizonytalanság forrásává vált. (L. pl. a centralisták megítélését.) Olykor pontatlanságok is tapasztalhatók a kötetben; pl. Mária Terézia úrbérendezési tervét tévesen értékéli a kötet; 1849-ben Sárossy nem volt radikális.

Szabad György szerint a Kézikönyv III. kötete a magyar irodalom történetének 1772 és 1849 közötti periódusáról lényegében hiteles képet ad, ezidáig a legjobb összefoglaló munka. Anyaggazdagság jellemzi, sok új ismeretet közöl, nem egy frői oeuvre újszerű megvilágítást nyer benne. Valóban inkább portréorozatot s kevésbé szintetikus jellegű mű. Hiba, hogy a portrékat összekötő fejezetek funkciója nem mindig az összegezés, hanem olykor csupán a mechanikus áthidalás. A portrék általában jól sikerültek, egyikük-másikuk azonban hiányos, egyetlen. A Kazinczy Gáborról és a Kossuth Lajosról szóló fejezetekben az életpályákat 1849-ig elemző részek színvonalasak, az 1849 utáni életszakaszokat bemutató részek súlytalanok. S ennek az az oka, hogy a kötet túlságosan mereven ragaszkodott az 1849-i periódushatárhoz, egyes történeti személyiségek további pályafutásának nem szentelt kellő figyelmet. Általában jellemzi a kötetet, hogy a polgári ideológia történetének egyes állomásait (pl. Wesselényi, Deák műveit), illetve ezeknek az irodalmi fejlődésre gyakorolt hatását nem részesítette kellő figyelemben. (E problémák részletes kidolgozása kívánatosná tenné a történeti és irodalomtörténeti kutatások jobb összehangolását.)

Két kérdésben Varga János referátumával, illetve *Spira György* hozzászólásával vitatkozott *Szabad György*. A III. kötet — fejtegette — nagyjából helyes képet ad a magyar romantika egészéről. Európában s így Magyarországon is a romantika a polgári átalakulással együtt jelentkezett. Nálunk az 1820-as évek végén bontakozott ki, ivelése kb. 1849-ig töretlen volt, majd 1849-től az 1860-as évekig leszálló ívű. A romantika térhódítása irodalmunkban folyamat: az 1820-as években ment végbe, s ezért nem helyes — mint Varga János tette — „kiparcellázni” az 1820-as évtizedet. A reformkori nemzeti problematikára térve át, hangsúlyozta, hogy *Spira György* kérdésfeltevése téves. Nem az a lényeg, hogy mi a Kézikönyv koncepciójának a viszonya Révai József nézeteihez — Révai már történeti jelenség. A problémát a tanulmányozott korból kell kibontani. A reformkori polgári fejlődés természetszerűen hozta magával, vetette fel a másik főkérdést, a nemzeti önrendelkezés kérdését, mely nem nemzeti problematika egyszerűen, hanem magyar-habsburg viszony: a fejlődő magyar társadalom viszonya a polgári átalakulást akadályozó, „szabályozni” kívánó bécsi udvarral.

Lukácsy Sándor hangsúlyozta, hogy a III. kötet eddigi kritikai visszhangja, illetve a jelen vitában elhangzott bírálatok már mintegy kijelölik a további kutatások irányát, a leg-sürgetőbb tennivalókat. A nagy, az előző korszakokhoz viszonyítva megsaporodott irodalmi anyag nemhogy felmentené a kutatót a művelődési viszonyok, az irodalomszociológia stb. vizsgálatától, hanem fokozottabban kötelezi őt erre. A reformkori ideológia történetének feltárására, az irodalomtörténet határterületeinek kutatására fokozott figyelmet kell a jövőben fordítanunk, s különösen e területeken járhat majd fontos eredményekkel a két tudomány művelőinek összefogása. — *Lukácsy Sándor* példákkal bizonyította, hogy a terminológiai kérdések (pl. liberalizmus, radikalizmus mibenléte, stb.) tisztázásakor figyelembe kell venni az adott kor terminológia-használatát. A felvilágosodás eszméaramlatáról szólva egyetértett Varga János fejtegetéseivel, s rámutatott arra, hogy a felvilágosodás ideológiájának egyes elemei fel-felbukkantak, továbbéltek a reformkor számos gondolkodójának (pl. Erdélyi Jánosnak) az eszmerendszerében.

Fenyő István kifejtette hozzászólásában, hogy míg a Kézikönyv I–II. kötetének koncepciója stílustörténeti jellegű, a III. köteté, helyesen, eszmetörténeti. A kötet koncepciójá-

nak fő fogyatékoságát abban látta, hogy nem eléggé eszmetörténeti, nem következetesen az. Részletesen elemzett néhány eszmetörténeti jellegű hiányosságot: hiányzik a kötetből Szacs-vay Sándor portréja, pedig az ő életműve a magyar felvilágosodás ellentmondásait eklatánsan mutatja fel; Orczy Lőrinc kulcsfigurája a kornak, s ezt nem érzékelteti a mű; a romantika első teoretikusainak (Döbrenteinnek, Buczynak) a tevékenységét sem ismerteti megfelelő súllyal a kötet; hiányzik a liberalizmus átfogó jellemzése, s a romantika tárgyalása sem eléggé átgondolt; igen hézagos a reformkori tudományos irodalom bemutatása; a sajtótörténeti fejezetekben mostoha elbánásban részesítettek olyan fontos orgánumokat, mint pl. a Tudománytár, a Garasos Tár. Szegényes a kötet Erdélyi János-portréja, mivel Erdélyt csak mint a népiesség teoretikusát mutatja be, s Erdélyire, a gondolkodóra, a filozófusra, Erdélyi és a Junges Deutschland kapcsolatára nem fordított gondot. A további kutatásnak – az ilyenféle hiányosságok pótlása mellett – különös gondot kell fordítania az európai eszmearamlatok hazai jelentkezésének vizsgálatára, s általában arra, hogy a felvilágosodás- és reformkori ideológiai mozgását európai távlatokban, az európai fejlődés szerves részeként mutassuk be.

*

„A magyar irodalom története” IV. kötetének vitáját 1967. február 20-án délután tartották meg. Az ülés elnöke Hanák Péter és Sötér István, referens Kolossa Tibor volt.

Kolossa Tibor referátumának bevezetőjében elismeréssel szólt a szintézis IV., az 1849–1905 közötti irodalomtörténeti periódust bemutató kötetéről. A IV. kötet impozáns és eredményes munka – mondotta –, kiválóan alkalmas arra, hogy egységes irodalomtörténeti közvéleményt teremtsen. Az egyes fejezetek szerzőit a feldolgozott anyag iránti tisztelet, az írók szeretete hatotta át. A kötet sok új irodalomtörténeti tényt és összefüggést hozott felszínre, különösen a sajtótörténeti, valamint a kisebb jelentőségű írókról, írói csoportokról szóló fejezetekben.

A kötet konstrukciója általában szilárd, világos, de olykor a túlszerkesztettség benyomását kelti s tapasztalható bizonyos szerkezeti egyenetlenség is benne. Az első, 1867-ig terjedő részben túlságosan sok a bevezető fejezet, (ezekben gyakori az ismétlődés, átfedés), s kevés a portré, a következő részek viszont inkább portrészervek. Mind az összefoglaló, mind a portré-fejezetekben egységes koncepció érvényesül.

A referátum a továbbiakban már mellőzte a portrék vizsgálatát és a bevezető fejezeteket részesítette tüzetes elemzésben, tematikájuk szerint csoportosítva őket. Az egyes irodalomtörténeti korszakokat nyitó általános történeti bevezetőkről elmondotta, hogy ezek feleslegesek egy irodalomtörténeti rendszerezésben: politikátörténetet adnak (nem kevés tévedéssel), az utánuk következő fejezetek, iróportrék tárgyához nem kapcsolódnak szervesen. Csupán egy önálló gondolkodásra valló fejezet van közöttük, „A népies-nemzeti irodalom útja és a városi polgárság” című; ebben sok érdekes, továbbgondolkodásra érdemes elképzelés van, de van megalapozatlan állítás is. (Az utóbbira példa: 1848-ban Pesten erős városi polgárság volt.) E fejezetek helyett társadalomtörténeti tartalmú fejezeteket kellett volna írni, melyek a kor társadalmi mozgását, az életformák átalakulását, stb. mutatták volna be. Az irodalomtörténeti források (sajtó, levelezések, naplók, emlékezések, stb.) szinte kínálják is e fejezetek szempontjait.

Az „Eszmék és irodalmi irányzatok” c. fejezetek a kötet szerzőinek ama helyes törekvését valószínűsítették meg, hogy a magyar irodalom fejlődését az európai irodalmi fejlődés részeként vizsgálják fel. A külföldi irodalmi irányzatok hazai jelentkezésének bemutatására határozottan törekedett is a kötet, az egyes irányzatok befogadásának feltételeit, a közönségizlés alakulását azonban nem részesítette kellő figyelemben. (E mulasztást jelzi az a szerkezeti hiba is, hogy a kötet a műfordítás-irodalomról külön fejezetben, az „Eszmék és irodalmi irányzatok” c. fejezet után számol be, ahelyett, hogy az anyagot ezekbe az irányzatokból szóló fejtegetésekbe olvasztaná.) A hatás-kutatásoknak a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelni, pl. a színház és a sajtó területén Bécs s a pesti német kultúra erős hatása nyilvánvaló. Bátorabban kell majd alkalmazni az összehasonlító irodalomtörténeti módszereket a hatáskutatásban, az egyes kelet-európai irodalmi irányzatok felvázolásakor, a magyar és a magyarországi nem magyar népek irodalmának szembesítésekor.

Az ideológia-történeti fejezetek íróinak igen nehéz dolguk volt. A tárgy természete miatt sokféle hatáslehetőséggel kellett számolniuk, s maguk az eddigi kutatások sem nyújtottak megfelelő segítséget a feladatok kielégítő megoldásához. E fejezetek közös hibája az elvontság: a szerzők hajlamosak elvont kategóriákat felől magyarázni a társadalmi, irodalmi folyamatokat. Nem történt meg a fejezetekben az ideológiák fejlődésének beállítása a társadalomtörténeti folyamatba. Példaként említette Kolossa Tibor, hogy az ideál-reál viszonya szinte a kötet egészen végigvonuló alapkérdés lett, holott ezek elvont, nem alapvető társadalmi,

ideológiai kategóriák. Köveikezőleg nem hiszi, hogy az eszményítés szerepe annyira középponti lett volna ebben a félszázadban, s hogy a realizmus kibontakozásának is elsődleges akadálya ez az esztétikai minőség lett volna. Szerinte Jókai romantikája sokkal inkább volt gátló tényezője a modern realizmusnak, mint a kritikusok ex-katedra elméletei.

Az irodalmi irányzatokról, stílusokról és műfajokról adott fejtegetésekhez két megjegyzést fűzött *Kolossa Tibor*. A népi-nemzeti fogalom tartalmát helyesen világította meg a kötet, ám azt nem tisztázta, hogy mi a népköltészet viszonya a népi-nemzetihez? Az irodalomtörténeti kutatásnak vissza kell majd térnie arra a kérdésre, hogy mi volt a szóbeliség szerepe a népiesség térhódításában? Annyi máris bizonyosnak látszik, mondotta, hogy a verses formák uralkodásában a közönségizlés nagy szerepet játszott. A szecceszó a kötetben nem tisztázott fogalom, az illető fejezetek írói a stílus nyugat-európai megnyilatkozási formáit mintha kissé nyersen vitték volna át a századvégi magyar irodalom egyes jelenségeire.

Az egyes korszakok irodalmi életét tárgyaló fejezetek közül kiválóak az 1867 utániak. Az 1870-es évek irodalmi életeről, pl. az Ábrányi-csoport tevékenységéről szóló fejtegetés sok tanulságot rejt magában a történészek számára is. Az abszolutizmus korának sajtóviszonyait bemutató fejezetben sok az ismétlődés, helyenként zavaros is. Az irodalmi vitákat a szerzők jól illesztik be az irodalomtörténeti folyamathoz egészebe. Nem kellően érvényesül azonban a fejezetben a szociológiai szempont. Az írói társulások, az írók származása, életformájukban, egyéni körülményeikben beállott változások bemutatása hiányzik. A közönségizlés, az olvasottság alakulása, a közoktatás, a tankönyvek, a ponyvairodalom, a művelődési viszonyok jellemzése is szükséges lett volna, hiszen a nagy íróegyeniségek életműve csak ezekbe a közegekbe helyezve vizsgálható meg minden oldalról.

Ránki György a III. és IV. kötet koncepciójával kapcsolatban tett három kritikai megjegyzést. 1. Mind a III., mind a IV. kötet koncepciójának tengelyében — mondotta —, nemzet és haladás történeti viszonyának dialektikája áll. Az a gondolat, hogy irodalmunk fejlődését a XVIII. század végétől a XIX. század végéig e viszony jellege szabta meg. Olyformán, hogy a XVIII. század végétől kezdve nemzet és haladás közeledett egymáshoz, 1848—49-ben találkozottak, 1849 után lassan kezdtek szétválni, majd a század végére tragikusan szembekerültek egymással. Megítélése szerint azonban éppen a XVIII. század végén került egymással szembe nemzet és haladás eszméje; s a XIX. század végén sem a konzervatívoknál, sem a szociáldemokratáknál, sem a polgári radikálisoknál a két fogalomkör ilyenfajta antinómiája nem észlelhető. Még 1848—49-ben sem találkozott annyira nemzet és haladás, mint ahogy ezt a kötetek beállították. 2. A Kézikönyv IV. kötete a századvég minden irodalmi jelenségét a polgári Magyarország válságából, mintegy a válságtünetek reakciójaként magyarázza. A XIX. század végei polgári társadalom általános válságáról beszélni azonban — erős túlzás. Ezzel összefüggésben: 3. a kötet századvég-képe a korszakot úgy mutatja be, mintha azt alap és felépítmény klasszikus ellentmondása jellemezte volna, amelyben a felépítmény, a művészetek s jelen esetben az irodalom állott volna előbbre, vált volna a fejlődés hordozójává. Felfogása szerint a kor polgársága nem volt reakciós, voltak haladó polgári törekvések; s a XIX. század végén a felépítmény pontosan tükrözte az alap bonyolultságát, nem volt ellentmondás kettőjük között.

Lukácsy Sándor kifejtette, hogy a XIX. század második felében — amint ezt a IV. kötet állandóan érzékelteti is — valóban létezett bizonyos fáziskülönbség a nyugati irodalmak és a magyar irodalom fejlődése között. Ebből azonban nem szabad arra következtetni, s ezt például is bizonyította, hogy nagy íróink (Kemény, Arany, stb.) nem ismerték a nagy nyugati író-kortársakat. A műfordítás-irodalommal többet kellett volna foglalkoznia a kötetnek.

Hanák Péter hozzászólása bevezetőjeként hangsúlyozta, hogy a IV. kötet nagy érdeme történelem és irodalom, politikai és irodalmi irányzatok egységbe foglalása, fejlődésük bemutatása. A tárgyalt kor központi kérdése valóban a nemzet és haladás viszonya volt, vagyis az, hogy a polgári átalakulás milyen nemzeti keretek között megy végbe, a nemzet hogyan polgárosodik. Ez a problematika — helyesen — a Kézikönyv egységes koncepciójának alapja lett. Arról persze lehetne vitázni, hogy az egyes fejezetekben mennyire árnyaltan került bemutatásra nemzet és haladás kapcsolatának alakulása.

A kötet koncepciójában tapasztalható bizonyos lebegés, s e jelenségnek több oka van. A szerzők közül egyesek mintha úgy vélekednének, hogy 1848—49-re a magyar társadalom már alapvetően polgári jellegűvé vált volna. Pedig nálunk a polgári átalakulás inkább az abszolutizmus korszaka után ment végbe. Bizonytalan ítéletek forrásává vált a kötetben az is, hogy a koncepció kialakításakor a magyar—osztrák viszony mélyebb történeti elemzését elmulasztották a munkatársak. Ez a viszony — fejtette ki *Hanák Péter* — a XVIII. század végétől a XIX. század végéig minőségi változásokon ment át. Kb. 1780-tól 1845-ig Magyarország ebben a viszonyban háttérbe szorult, lényegében kiszolgáltatottja volt Ausztriának. Kb. 1845-től 1875-ig Ausztriában ipari forradalom ment végbe. Következésképpen Magyarországon is fellendült a gazdasági fejlődés, a két ország együttélésében — gazdasági szempont-

ból — a pozitív tendenciák kerültek előtérbe. Magyarország hasznát élvezte az ipar, a közlekedés, a kereskedelem kifejlesztésének, közeledett Ausztriához, intenzívebben, mint más nemzetiségek. E pozitív fejlődésnek két káros következménye is lett: átalakult a magyar társadalom szerkezete, nagy feszültségek keletkeztek benne, s a magyar agrárstruktúra konzerválódott. A tudatjelenségeket azonban a pozitív együttélés erői is motiválták.

Végül a Mikszáth-portréval kapcsolatos ellenvetéseit mondotta el *Hanák Péter*. A fejezet nem tisztázta, hogy miként lett az 1848-as tradíciókon nevelkedő Mikszáthból kormánypartí érzelmű író? Szerinte Mikszáth a dzsentri életképtelenségét és az ideális polgári vezetőréteg kialakulásának lehetetlenségét egyaránt felismerte, kései műveiben azért szaporodtak a tragikus mozzanatok. Kormánypartí lett, mert a valós lehetőségek közül a viszonylag legelfogadhatóbbnak a liberális eszméáramlatot érezte. A fejezet Mikszáth nagy regényeit nem szembesítette a századforduló magyar társadalmi fejlődésének problematikájával, pedig nyilvánvaló, hogy a „Különös házasság” témájának háttérét az egyházpolitikai viták tartalmi kérdései és légköre, a „Noszty...” dzsentri-képét a kormánypartí és ellenzéki dzsentri azonos elbírálása, a „Fekete város” eszméiségét 1905–6 kicsinyes koalíciós vitái és a háttérben lévő, súlyos problémákkal vívódó egész nemzet közötti feszültség motiválva elhatározóan.

Sötér István, a kötet szerkesztője, a felszólalásokra válaszulva elmondotta, hogy a vitát magas színvonalúnak és az irodalomtörténészek számára különösen tanulságosnak tartja. Ama véleményének adott kifejezést, hogy a IV. kötet koncepcióját a történészek jobban fel fogták és megértették, mint egyes irodalomtörténészek. Örömmel nyugtázta, hogy a társadalomtudomány képviselői lényegében elfogadták a koncepciót.

A magyar irodalom fejlődése — mondotta — csak európai távlatból érthető meg teljességgel. A skandináv és a közép-európai társadalmak, köztük a magyar társadalom XVIII. század végétől a XIX. század végéig tartó fejlődési periódusát az jellemzi, hogy a polgárosodási folyamatban az irodalom funkciója megnőtt. E század a nemzeti polgárosult irodalom kialakulásának időszaka volt, nemzet és haladás viszonya a kor központi kérdésévé vált. A polgárosult magyar irodalomhoz, mely kb. az 1880-as években teljessé vált ki, utólrve az európai irodalmi fejlődést, a népiességen keresztül vitt az út. (A népiesség a polgárosult irodalom kialakulásának egyik — de nem egyetlen útja.) A III–IV. kötet koncepciójának alapja csak e jelzett problematika lehetett, az egyes irodalmi irányzatok, stílusproblémák mind csupán a nemzet és polgárosodás történeti viszonyának alárendelve vizsgálhatók.

A kritikai megjegyzésekre válaszulva megjegyezte *Sötér István*, hogy a kötet szerzői általában nem érezték válszóltatva a magyar polgárosodást 1848–49-ben, illetve az 1850-es években. „A népies-nemzeti irodalom útja és a városi polgárság” c. fejezet következtetés-képpen ki is lóg a Kézikönyv koncepciójából, tulajdonképpen a koncepciót feszíti szét; a szerző a polgári réteg fejlődésének fő vonalait elrajzolta. Egyetértett *Sötér István* a referátummal abban, hogy a szöbeliség közrejátszhatott a XIX. század közepén a verses műfajok kedvezésében. A kötet szecesszió-képe valóban kissé nyers, kiérleletlen, tükrözi kissé a magyar stílus-történeti kutatások viszonylagos elmaradottságát. A kötet Thaly-fejezete szegényes.

A vita legfontosabb, a további irodalomtörténeti kutatómunka szempontjából különösen megszívlelendő elvi tanulságai, fejezte be felszólalását *Sötér István*, hogy az irodalom-történészeknek fokozottabb figyelemben kell részesíteniük a folyamatok felvázolásakor a társadalomtörténeti szempontot: az irodalmi fejlődést az egész társadalom mozgásába kell beállítani. A készülő kritika-történetnek különösen ügyelnie kell erre a szempontra; s hogy a magyar társadalomtörténeti stúdiumok kutatásakor a jövőben sokkal inkább Monarchia-viszonyokban kell gondolkoznunk.

*

„A magyar irodalom története” V. kötetének vitáját 1967. február 20-án rendezték meg. A vitatülés elnöke *Ránki György* és *Szabolcsi Miklós*, referens *Katus László* és *Nagy Zsuzsa* volt.

Katus László referátumának bevezetőjében hangsúlyozta, hogy az V. kötet szerzői sokban megelőzték a történészeket. A kötet jelentős új eredmények seregzemléje, s nemcsak feltáratlan területekről, hanem sokszor feldolgozott irodalmi témákról is tudott újat mondani; példaként emelte ki *Varga József* Ady-fejezetét. Megállapította, hogy nem igen akad a kötetben olyan állítás, mely ellentétben állna a történészek által rajzolt korpéppel.

Négy kérdéskörnek azonban, véleménye szerint, a kötetben nagyobb hangsúlyt kellett volna kapnia.

A bevezető fejezetek adják a korszak irodalmi életének, az irányzatok egymáshoz való viszonyának összképét. Keveset foglalkoznak azonban az irodalmi intézmények, a sajtó, könyvkiadás, az új írói életforma, és az irodalommal rokon művészeti ágak — színház, színjátszás, film stb. — történetével.

A polgári értelmiség kialakulásának, történelmi szerepének alaposabb elemzése elősegítette volna bizonyos irodalomszociológiai jelenségek megértését, a korszak összképének kialakítását. Az új stílust, új életformát kialakító, önállóodó polgárság magához vonzotta a konzervatív osztályok legjobb értelmiségi tagjait is, s a radikális mozgalom az irodalmi-művészeti forradalom bölcsője lett. A korszerű polgári demokratikus programhoz a dzsentrí és a plebejus értelmiség (irodalmi vonatkozásban Ady, Móricz) az egész magyar társadalom problematikáját hozta, s irodalmuk minden progresszív törekvést szintézisbe foglaló irodalommal szélesedett, mozgalmuk polgári radikalizmusból népi, forradalmi radikalizmussá nőtt. A polgárság kialakulásával megindult társadalmi átrétegződéshez hozzájárult még a függetlenségi balszárny radikalizálódása, a parasztság demokratikus, önálló szervezkedése, a nemzetiségek politikai aktivizálódása, s e társadalmi mozgások folytatásaként indult a Nyugat irodalmi forradalma. A szűk osztálybázisú, társadalmi-politikai síkon gyenge magyar progresszió a művészet és irodalom síkján tudott kitörni a konzervatív erők nyomása alól, s sikere a polgári haladás küzdelmeinek egyik legmaradandóbb eredménye volt.

A konzervatív irodalmi mozgalom táborát a kötet nem mutatja be súlyának megfelelően, s ennek következtében a Nyugat-mozgalom jelentőségét sem tudja kellően érzékeltetni. Reális bemutatásához olyan irodalomszociológiai vizsgálatokra lenne szükség, amelyek az új irodalom olvasóközönségének összetételét, hatásának méreteit vizsgálnák korszerű kvantitatív szociológiai módszerekkel.

A demokratikus nemzeti ideológia irodalmi vonatkozásaival kapcsolatban hiányolta a „nemzet és haladás”, a „nacionalizmus-liberalizmus és demokratizmus” viszonyának megvitatását, annál is inkább, mert ezeknek a XX. századi demokratikus irodalmi szintézisére az előző kötetek előre utalnak. Átfogóan elemezte a kérdés irodalmi-történeti összefüggéseit, utalt a demokratikus nemzeti ideológia feloldhatatlannak látszó ellentéteire — haladás, demokratizálódás az ezeréves ország felbomlása árán; a forradalom, mint egyetlen kiút s a forradalmi erők gyengesége, kudarcai —, mint olyan tényezőkre, amelyek fölvetése nélkül az egyes irodalmi művek sok emocionális elemének magyarázatát szubjektív tényezőkben keressük.

Nagy Zsuzsa referátumában „A szocialista irodalom kialakulása. Az első világháború és a forradalmak éveit” c. fejezetet abból a szempontból vizsgálta, hogy mennyire támaszkodik az a korabeli történelmi eseményekre és azok történeti feldolgozására, s hogy az irodalom maga mennyiben teszi érthetőbbé a tárgyalt kor lényeges társadalmi jelenségeit. Hiányolta a történelmi eseményeket követő társadalmi hangulatváltások — háborús lelkesedés, majd háborúellenesség; az orosz forradalom szociális és békepolitikájának visszhangja stb. — érzékeltetését. — Az 1918–19-es évek tárgyalásánál helyesnek tartotta volna, ha e fejezet a forradalmakat a Magyar Tanácsköztársaság és a világforradalom összefüggésének tágabb történeti perspektívájába állította volna.

Kovács Endre kifejtette, hogy az V. kötet csaknem minden hiánya és következtetlensége a problematikus szerkezettel magyarázható. A szintézis portrékra épül, s ez egy sor hátrányos megoldást von maga után: egyes folyamatok érzékeltetésekor helyenként túllépnek a megadott korszakhatárokon, ugyanakkor az adott korhoz tartozó fontos momentumok csak a következő kötetben kerülnek tárgyalásra, máskor meg különböző szerzőknél ugyanazokat a jelenségeket kénytelenek ismételni. A magyar és világirodalom összefüggéseit csak elnagyoltan kísérlelhetik meg az egyes portrék felvázolni, s így az olvasónak különböző fejezetekhez kell fordulnia, ha arra kíváncsi, hogy mi maradt ki és mi került bele a magyar irodalomba a világirodalomból. A munkás-és paraszt-mozgalmak hatása is csak külön-külön kapott elemzést.

1905 Kelet-Európában általában vízvázlatos. A lengyel irodalomban pl. a munkás-mozgalom radikalizálódása retrográd irányban hatott a polgári irodalomra. Ilyen jelenség volt a magyar irodalomban is, de csak a Molnár-fejezet érinti és csak órá vonatkoztatva. — Nem került sor a közép-kelet-európai analógiák elemzésére. Tanulságos lett volna felderíteni, hogy az azonos jellegű irodalmi mozgalmak mennyire eltérő funkciókat töltek be az egyes országokban. — Egyetértett Katussal, hogy a konzervatív és progresszív irodalom harcát szimplifikálták. Nem egységes a kötet értékrendje. Pozitívan értékelt írónál a gyengébb művekben is a pozitív vonásokat hangsúlyozták, negatívan értékeltéknél a jobb műveikből is a negatívumokat emelték ki. — A IV. kötet ellentétben nem eléggé kimerítő módon tárgyalták az irodalom határterületeit, mint pl. a szociológia, szociográfia, színház, film. Nem szerepel a súlyának megfelelően a nemzeti és nemzetiségi kérdés.

Kérdő hangsúllyal bár, de felvetette, hogy a portrékra épülő és szociológiai sémák szerint csoportosító szintetizáló elv helyett talán eredményesebb lett volna a műfaji csoportosítást vagy a strukturalizmus elvét alkalmazni.

Bodnár György hangsúlyozta, hogy a bevezető fejezet feladata a kor szellemi képének felvázolása volt és csupán exponálhatta a kor irodalmának jellegzetességeit és fejlődésvonalát, a kifejtés természetesen az utána következő fejezetek feladata. A világirodalmi és művé-

szettörténeti kitekintés nem a köteles tudnivalók összefoglalása kívánt lenni, hanem a közzellemi arculatának felvázolása. A kötet rendszerező elve a történeti és esztétikai elv kompromisszumának eredménye. A korábbi bírálatokban felmerült a stílustörténeti rendszerezés gondolata. Barta János például a stilomantika kategóriáját ajánlotta, amely — szerinte — összefoglalhatta volna a korszak egyik fő törekvését. Sajnos sem ez, sem pedig más stílustörténeti kategória nem alkalmazható következetesen, mert maga a tárgyalt anyag feszíti szét az általuk adott kereteket. A portrék sora nehezebben teszi láthatóvá a folyamatrajzot, de az életművek belső összefüggéseit töretlenebbül követi. Albérez kísérlete, amely mindenekelőtt a folyamatrajzra épült, jól mutatja, milyen kockázatos az életművek problémák szerinti széttördelése. E kompromisszum nem lehet végleges megoldás s ha a történeti távlat lehetővé teszi, helyette szintézisre kell törekedni.

József Farkas „Az 1918–1919-es forradalmak” c. fejezet bírálatára válaszolva kifejtette, hogy a kor alaptendenciáinak megítélésében egyetért Nagy Zsuzsával s lényegében, az adott lehetőségek közt, ezt a megítélést próbálta fölvezetni. A demokratikus erők — különösen a szociáldemokrácia — tágabbívú elemzésének igényét bizonyos fokig indokolttnak tartotta.

Kolossa Tibor a portrékra épülő módszert szintén problematikusnak tartotta, különösen így, hogy az irodalom és közönség viszonyának, az irodalom társadalmi szerepének elemzésére az összefoglalásokban nem került sor. Hiányolta, hogy a kötet nem foglalkozott pl. a műfordításnak, mint a világirodalmi áramlatok közvetítőjének szerepével.

Hanák Péter megállapítása szerint a vita egyértelmű tanulságaként az jutott kifejezésre, hogy a XX. század elején az irodalom egyik legjelentősebb ideológiai hordozója — s ezt ez a kötet nem reprezentálja megfelelő módon — a *polgári radikalizmus* volt. Új felfogás ez a dogmatizmus történelemszemléletével szemben, mely mind a szociáldemokrácia, mind a radikális polgárság haladó szerepét tagadta. Szükséges e szerepet hangsúlyozni, bár nem kizárólagossággal, mert mellette egyik oldalon ott volt a munkásság, a másikon a haladó nemesi hagyományús értelmiség. A Nyugat nagy íróinak többsége a nemesi hagyományhoz kapcsolódó értelmiségből került ki, s csak kisebb részben a polgárságból. Ugyanakkor a polgárság is kétarcú volt, csapódtak belőle a progresszív és retrográd oldalra egyaránt. A munkásság mint ízlésformáló közönség, és mint alkotó is ekkor jelentkezik először a magyar történelemben.

Az 1890–1905 közötti időszakban — fejtegette Hanák Péter — Magyarország Európa egyik legelmaradottabb országából a leggyorsabban fejlődő orszaggá lett. A magyar prosperitás mellett ugyanakkor egzisztenciák tömegei mentek tönkre. A gyors fejlődés szűk szektorra koncentráldott. E folyamatban az egyes rétegek magukban hordták a kor ellentmondásait és ez determinálta az irodalom egyes alkotóinak élményanyagát, fejlődését is. A nemzeti kérdésben a kor értelmiségét nem csupán a mi szemünkkel, s nem az integer Magyarország szétbomlásának vállalásán kell mérni, hanem a társadalmi és a nemzetiségi kérdésben vallott demokratizmusának mértékével is.

Szabolcsi Miklós, a kötet szerkesztője, felszólalásában hangsúlyozta, hogy a XX. századi irodalom történetének ez a szintézise első kísérlet, mely minden előzmény nélkül készült, s melynek már az indulásnál vállalnia kellett a kísérlet-jellegből és az elvégzetlen alapkutató-sok hiányából szükségszerűen következő negatívumok kockázatát.

A kötet arra az elvre épült, hogy a XX. századi irodalom egy korszak, melyben komoly cezúrát jelent ugyan 1919, de 1920 után is lényegében az 1918 előtti irodalmi fejlődés folytatódik tovább. 1919 cezura-jellegét nem érzékeltetni lehetetlenség volt. Ez a megoldás viszont szükségszerűen felvetette azt a kérdést, hogy egyes szerzőket mely korszakban kell tárgyalni? Ha az írókat működésük minden korszakában tárgyalja a kötet, lett volna, akik 3–4 fejezetbe kellett volna szétvágnálni. Az út az egyes írók és a jelentősebb irodalmi áramlatok egységes ábrázolása volt.

Indokolatlannak tartotta azokat az igényeket, amelyek a konzervatív irodalom élő-, illetve ható-erőként való ábrázolását kérték számon. A konzervatív irodalom jelentős művet ekkor már nem adott, mint irodalmi mozgalmat nehezen lehetett volna bemutatni.

Nem fogadta el azt a véleményt, mely szerint az V. kötet koncepcióját a Nyugat s az avantgarde kettős pólusára kellett volna felépíteni. Véleménye szerint a magyar avantgarde sohasem vált az egész magyar irodalom fejlődését meghatározó, társadalmi jelentőségű irodalmi mozgalommá; s e korszakban még csak a kezdeteit lehet ábrázolni.

A polgári radikalizmus jelentőségének megfelelő ábrázolására vonatkozó korrekciókat elfogadta Szabolcsi Miklós. A stílusáramlatok — impresszionizmus, szecesszió, szimbolizmus stb. — történeti elemzésének számonkérése jogosult; sem a stílustörténetet, sem a strukturalizmust, mint szintézisteremtő módszert nem lehet alkalmazni — mondotta. Az irodalom romantikus idealizálása jutott kifejezésre azokban a hozzászólásokban — fejtette ki végül Szabolcsi Miklós —, melyek az irodalomtörténetírás funkcióját a történelmi fejlődés illusztrálásában látták. Az irodalomtörténet elsősorban művek, írói egyéniségek és irodalmi folyamatok története, mely nem feltétlenül azonos a párhuzamos társadalmi mozgásokkal.

Ránki György megállapította, hogy a történészek hozzászólásai problémafelvetőek voltak, az alapkérdésekben lényeges módosításokat nem javasoltak. A kritikák nagy része olyan kérdésekkel kapcsolatban hangzottak el, amelyek még a történettudományban is kidolgozatlanok és megoldatlan problémát jelentenek. Egyetértett Szabolcsi Miklóssal abban, hogy az irodalom és történelem erőszakolt párhuzamba állítása idealisztikus szemléletre vall. A konzervatív irodalom feldolgozásával kapcsolatban kifejtett álláspontját is elfogadta.

*

„A magyar irodalom története” VI. kötetéről 1967. március 3-án tartották meg a vitát. A vitaülés elnöke Ránki György és Szabolcsi Miklós, referens Lackó Miklós volt.

Lackó Miklós referátumának bevezetőjében azokról a nehézségekről beszélt, melyek az 1919 utáni irodalomtörténeti korszak kutatói elé tornyosulnak. A VI. kötetet bátor és eredményes vállalkozásnak ítélte, hangsúlyozva, hogy a fejezetek nagy többsége színvonalas, finom elemzésekben gazdag.

A továbbiakban néhány módszertani problémát vetett fel. Hangsúlyozta, hogy az új- és legújabbkori történeti és irodalomtörténeti kutatás között sokágúbb a kapcsolat, mint a régebbi korszakok esetében: „Talán nem túl merész állítás, ha azt mondjuk, hogy a régi korok irodalomtörténete inkább az irodalomból igyekszik rekonstruálni a korszak emberét, társadalmát, s a ma emberéhez vezető szálakat; az új- és a legújabb kor irodalomtörténete viszont inkább a korból igyekszik megmagyarázni a művet.” Ezzel a sajátossággal hozta összefüggésbe a kötet – szerinte – egyik legproblematisabb vonását: az irodalmi jelenségek politika- és ideológia-történeti megközelítésének bizonyos túlhajtását. Ez a módszertani gyengeség eredményezi, hogy a művek gyakran háttérbe szorulnak vagy az író politikai-ideológiai fejlődésének pusztá illusztrációivá válnak. E módszertani gyengeség következménye az is, hogy az ideológia és az irodalom közötti összekötő szálak, áttételek, s nem egyszer a kifejezetten irodalmi problémák (műfajtörténet, az írói ábrázolás problémái, az irodalmi nyelv fejlődése, stb.) is háttérbe szorulnak. Végül: a módszertani egyoldalúságból, a marxizmus nem eléggé komplex kezeléséből magyarázta azt, a kötet általános fejezetein végigvonuló tendenciát is, amely az írókat, az irodalmi jelenségeket minden áron valamilyen irányzatba akarja besorolni, s valóságos „irányzat-inflációt” teremt.

Az ideológiai értékelésekről szólva kifejtette, hogy azok helyenként – főleg a szocialista, vagy a szocialista irányzathoz közelálló jelenségek esetében – meglehetősen szűkkeblűek: pl. a kötet Nagy Lajos 1927–28-as folyóiratát egyértelműen polgárinak nevezi; egyikűn értékeli a Szép Szó c. folyóiratot; finomításra szorul Déry Tibor, Kassák Lajos értékelése is. A Révai-portrét illetően korrekcióra szorul Révai 1949–1953 közötti szerepének értékelése: a szerző nem hangsúlyozza Révai működésének negatív vonásait.

Végül Lackó Miklós néhány legújabbkori társadalomtörténeti problémát vetett fel, amelyek fontosak a felépítmény egyes jelenségeinek jobb megértéséhez. Véleménye szerint ebből a szempontból a kötet egyik gyengéje, hogy nem hangsúlyozza jelentőségének megfelelően az 1919 utáni korszak új vonásait.

Somlyai Magda hozzászólásában a felszabadulás utáni irodalomról szóló fejezettel, s ezen belül is főként az 1945–1949 közötti irodalmunkat bemutató részlettel foglalkozott, a korabeli folyóiratok anyaga alapján. A fejezet szerzőjének negatív értékeléseivel vitatkozva megállapította, hogy e korban az írók, amennyiben a múlttól szóltak, sok eredményt mutattak fel. Az új utak megnyitásában, a szocialista jövő kérdésében kevésbé fejezték ki a kor törekvéseit; jobban lekötötte őket az átélt élmények súlya, mint a bizonytalan kibontakozás.

A kor bizonyos politikai-történelmi vonatkozásainak bemutatásával adós maradt a kötet – mondotta Somlyai Magda. Szükségesnek tartott volna egy fejezet beiktatását az urbánus-népies vitákról, s hiányolta annak bemutatását, hogy tükröződik az ebben az időben igen aktív politikát kifejtő írók műveiben önnön társadalmi szereplésük. Hivatalos irodalompolitikáról e korban nem beszélhetünk, de érdekes lett volna a különböző pártok programjainak érvényesülését elemezni az irodalmi művekben.

Az egész fejezettel kapcsolatban megjegyezte, hogy a szerző kívülről, az irodalompolitika igényei felől, s nem az irodalom immanens fejlődési folyamatát követve közelítette meg tárgyát, s ebből adódnak torzításai. Túlértékeli az 1949 utáni fordulatot, ténynek veszi a felülről diktált programot és nem érzékeli, hogy e kor maradandó alkotásainak egy része már a megelőző korban érlelődött. Túlzásnak tartotta végül a korszak 4 szakaszra bontását; irodalmilag és történetileg is jobban kellett volna hangsúlyozni a demokratikus fejlődés napjainkig tartó ívét.

Ránki György elismeréssel szólt azokról a tudományos eredményekről, amelyeket mind a felsorakoztatott anyag, mind az elvi értékelések tekintetében a kötet tartalmaz. Véleménye

szerint az irodalom és történelem viszonya a XX. században részben egyszerűbb, mivel sokkal világosabb a program és engagement, mint korábban, részben bonyolultabb, mivel ma az alap és felépítmény is sokkal összetettebbé válik, mint korábban. Hiányolta, hogy a munka nem foglalkozik eléggé azokkal a konzervatív és radikális ideológiákkal, melyek a XX. század elején Németországban alakultak ki és Magyarországon is nagy hatásuk volt. A munka álláspontja nem elég világos abban a tekintetben, hogy az adott társadalom jellegéből az irodalom helyzetére nézve milyen következtetések vonhatók le. (Alaposabb kidolgozást érdemelne a társadalom reakciós-konzervatív irodalmi ábrázolási módja is; szükséges lenne a kommerszirodalom helyének és tudattükröző jellegének pontosabb felmérése. Hiányolta a munkában a kor életkörülményeinek, gondolkodásának, kultúr- és technikatörténetének szélesebb körű ábrázolását, hiszen ezek az irodalomra is nagy befolyással voltak.) Végezetül nem ért egyet azzal a felfogással, mely a kor egyik tipikus jelenségének a népvész-írókat tartja. Benyomása szerint az irodalom mindig bizonyos fokig torzítva, egyénien, és sohasem természetes világlátásban tükrözi a történelmet és a társadalmat.

Szabó Miklós a XX. századi nyugati filozófiai áramlatok magyarországi hatásával, illetőleg e hatásokról a Kézikönyv V. és VI. kötetében olvasható fejtegetésekhez fűzött részben kiegészítő, részben bíráló megjegyzéseket. A Kézikönyv e kötetének írásakor – megítélése szerint – mereven alkalmazták Lukács György „Az ész trónfosztása” című művének egyes tételeit. Felhívta a figyelmet arra, hogy a filozófiai hatáskutatás az irodalomban felfedezészámú menő eredményekre vezethet, elsősorban az átvételek, az egyes eszmékre való rezonáció nyomkövetése, elemzése során. Hangsúlyozta a szociológiai szempontok figyelembe vételének, alkalmazásának fontosságát, s az egyes irodalmi mozgalmak (pl. népi írók) társadalmi hatásának differenciáltabb elemzését sürgette.

Kiss Ferenc szerint a kötet egyik nagy erénye a *hiteles adatok bősége*. A továbbiakban az írói művek interpretálásának hiteléről beszélt s megállapította: „Túl sok korlátot, gyengeséget konstatál ez a nagy mű, de sokszor adós marad azzal, hogy a kétségkívül meglévő fogyatkozások okait feltárja. Ha az objektív és szubjektív tényezők szövevényét, az azokat magukba foglaló motívumokat hitelesebben, lelkiismeretesebben elemeznénk, látszódnék elvek és művek létrejöttének törvénye.”

Az 1919-es proletárforradalom jelentőségét, a két világháború közti magyar irodalom alakulására gyakorolt hatását az eddigiekénél következetesebben kellene átgondolni. Létével igazolt egy sor addig csak feltételezett igazságot, amit bukása ellenére sem lehetett többé negligálni. Fókusz volt, melyben a szocialista szemlélet vonzásának hatására egységesedtek és összesűrűsödtek az addig különböző utakat valló irányzatok. 1920 után ez az egység szét-töredezett, a szociális, sőt szocialista gondolat köztük sok vonatkozásban továbbra is egy virtuális egységet jelentett. Művek sorával lehetne ezt igazolni, s ha ez nem lett volna így, nem merülhetett volna fel az 1930-as évek végén a népfrontegység kísérlete, s nem lenne érthető az 1945 utáni gyors szocialista átalakulás. Egy forradalom bukása – mondotta *Kiss Ferenc* – nem jelenti feltétlenül az eszmék bukását is, s reakciós, hanyatló társadalmi alapon is teremhet nagy értékű irodalom. Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Tersánszky legértékesebb alkotásait 1920 után írták. E jelenség a történelmi és irodalmi fejlődés megfelelőisének, illetve diszharmonijának kérdéskörébe tartozik, s e téren is akad még elég tisztázni való probléma.

Orbán Sándor elmondotta, hogy a kötet periodizációs elve több esetben ellentmondások, torzítások forrása lett. Sok írónk művészete 1945 után teljesebbé válik, s a kötet mégis a két világháború közti korszakban tárgyalja őket. Ennek szinte kikerülhetetlen következménye, hogy mai szerepüket a múltba, a múltjukat a jelenükbe vetítik a szerzők.

Az 1945 utáni irodalom műfajok szerint való tárgyalása – fejtegette *Orbán Sándor* – a kor rendkívül eleven társadalmi mozgását kényszerűen statikus képbe szorítja. Szintén szóvá tette az irodalom fejlődésének kívülről, illetve felülről való megközelítését, azaz nem immanens ábrázolását. Az egész fejlődésképet idillikusnak tartotta, melyből nem érthető meg, hogyan kerülhetett sor 1956-ban ellenforradalomra. A Lukács György-fejezetről megjegyezte, hogy a szerző az 1948–49-i Lukácsot a korábbi korokba vetítette. Nem tartotta indokoltnak a falu – város ellentét és a gazdag parasztság két háború közti társadalmi problematikájának hangsúlyozottabb tárgyalását. Lackó Miklóssal vitatkozva megjegyezte: a Révai-portré írója helyesen járt el akkor, amikor Révai hibáival szemben a pozitívumokat hangsúlyozta. Eljárásának jogosultsága kitűnik, ha pl. Révait Horváth Márton szerepével vetjük össze.

Tóth Dezső, a felszabadulás utáni irodalommal foglalkozó fejezet szerzője, nem vitatva az elhangzott bírálatokat, a jogos kívánalmak megvalósításának objektív nehézségeiről beszélt. Rámutatott, hogy az irodalom-esztétikai szempontok következetes érvényesítésének egyik feltétele a történeti távlat. Csak a kezdetben, kibontakozásában, felbomlásában és utóéletében ismert, viszonylagos egészségben látott irodalmi korszak ragadható meg a maga sajátos, belső törvényszerűségei alapján. Ez az oka, hogy a Kézikönyv viszonylag régebbi

korokkal foglalkozó kötetei bátrabban, az újabbakkal foglalkozók mind nagyobb módszertani nehézségekkel emelnek szerkezeti érvényre esztétikai szempontokat. Nem a szerkesztésben megmutatkozó elvi-módszertani különbség, hanem a szükséges távlat hiánya tehát a főoka annak, hogy a XX. századi irodalom történetének szerkesztési-osztályozó szempontjai a sajtó- és irodalmiaktól az ideológiai-politikai szempontok felé tolódnak el. Ezzel a tárgy sajátosságai eredő kényszerhelyzettel a XX. századot tárgyaló történetelmudományának is állandóan szembe kell néznie.

Bodnár György megjegyzéseket fűzött a Révai-portré bírálatához. Elismerte a kritika jogosultságát, de azt az ítéletet, amely szerint a Révai-fejezet utolsó része mentegeti Révainak az ötvenes évek idején kifejtett tevékenységét, megalapozatlannak tartotta. Ez a rész ugyanis nem az ötvenes évek irodalmát értékelte, hanem Révai gondolatmenetének követésére vállalkozott. Az egész fejezet beleillik az előtte helyet foglaló nagy összefoglalásba, amely a kor irodalomtörténetéről, kritikájáról és esszéjéről ad képet. Ebben a képben a marxista szemléletű irodalomtudományban s különösen Lukács, Révai és Bálint György tevékenységének fontos helye van. Innen nézve, az ötvenes években született Révai-írásoknak is ama vonásai látszanak irodalomtörténetileg jelentőseknek, amelyek a Révai korábbi tanulmányainak gondolatmenetét folytatják. A fejezet nem hallgatja el e gondolat megbicsaklását: e kor Révaiját tragikus alakként jellemzi, aki megkísérelte régi eredményeinek továbbvitelét, de ugyanakkor vállalta a személyi kultusz politikájának kulturális-ideológiai szolgálatát is.

Diószegi András kifejtette, hogy a referátum is és a hozzászólók is hangsúlyozták a VI. kötet eredményeit olyan, nem szorosan az irodalomtörténet tárgykörébe tartozó kérdések megoldása terén, melyeket a rokontudományok (pl. történelem, szociológia) még fel sem vetettek. Elmarasztalták viszont a kötetet, egyes specifikus feladatok rész megoldásáért. A kötet kétségtelül figyelmeztető hiányossága: az esztétikai vonatkozású szempontokat a kívánatosnál kisebb mértékben érvényesítették a szerzők. Az *emigrációs irodalomról* elhangzott leértékelő kritikával nem értett egyet. Ellenkezőleg: véleménye szerint az egyetemes irodalomtörténethez igazított magyar irodalomtörténeti fejlődésképben még az eddigienél is nagyobb szerepet kell hogy kapjon a magyar emigrációs irodalom története.

A Lackó Miklós által elemzett írótipusok között — mondotta *Diószegi András* — nem esett szó az elkötelezett írótypusról. Az emigránsok ilyenek voltak. Írók, de egyben párt-funkcionáriusok, katonák, irodalompolitikuskok is. S ezt értékelésüknél legalább annyira tudomásul kell venni, mint esztétikai értékeiket, amelyeket szintén nem lehet a magyar irodalom addigi műfaji és esztétikai kategóriái szerint mérni. Munkásságuk jelentőségét nem is az egykorú magyar, hanem az egyetemes szocialista irodalom kibontakozásának történetéből, pl. az 1920 utáni német szocialista publicisztika és az induló szovjet irodalom tanúságának figyelembe vételével lehet megfelelőképpen értékelni.

Szabolcsi Miklós bevezetőül a vitában elhangzott és a lapokban megjelent bírálatokban is egyaránt kardinális kérdésként szereplő *szintézis*teremtő, *rendszerező elvről és módszerről*, illetve a VI. kötet megoldásától eltérő *rendszerzési* lehetőségekről beszélt. Fülmerült például — fejtette ki — a stílus kategóriákra épülő szintézis igénye, mások a realizmus — antirealizmus harcának, ismét mások a modern irodalom kibontakozásának problémája köré javasolták csoportosítani a kor irodalmi kérdéseit. Hangsúlyozta, hogy a szintézis tudatosan irodalompolitikai központú: eszmei, ideológiai szempontokra épült, s elsődleges célja a korszak legfontosabb irodalmi áramlatainak (a konzervatív irodalom, a liberális polgári áramlatok, a plebejus népi irányzat, a szocialista irodalom) bemutatása volt. Az 1920 utáni világirodalomnak stílus kategóriái szerinti áttekintésére még kísérletszerűen sem került sor eddig sehol, ez a rendszerező elv az adott korszakban alkalmazhatatlan. Számon kérték a bírálatok például a népi írók irányzatának esztétikai jegyek szerinti tárgyalását, de — felfogása szerint — ennek a társadalomszemléletében elég határozott vonásokkal jellemezhető írócsoportnak az irodalmi műveit esztétikailag általánosítani majdhogynem lehetetlen.

Az egyes hozzászólásokra reflektálva helytelenítette *Szabolcsi Miklós* az olyan véleményeket, amelyek az irodalomtörténetírás célját az író mindenáron való igazolásában látták. Ugyancsak nem értett egyet azokkal a javaslatokkal, amelyek az irányzatok, áramlatok összevonására törekedtek. Ezekkel szemben hangsúlyozta, hogy a ma irodalomtörténetének az író egyes műveivel és életművével minden esetben szembeesítenie kell a kor történetének általunk kialakított vízióját, igaznak tartott képét, s az ehhez való viszonyítás kell hogy legyen a mérce. Nem fogadta el azt az álláspontot sem, mely a marxizmus gazdagítása, továbbfejlesztése címén egyre kritikátlanabban akarja láttatni az irodalmat, éppen ma, amikor a neostukturalizmus és más polgári irányzatok kritikája a marxista irodalommal és irodalomtörténettel szemben egyre élesedik.

Az *emigráns-irodalom* értékelésével kapcsolatos megjegyzésekre reflektálva elismerte, hogy egyes művek a felfedezés lázában a reálisnál valóban nagyobb hangsúlyt kaptak. Ez

azonban nem változtat azon a tényen, hogy az 1920-as években inkább azok reprezentálták a magyar irodalmat, mint az itthoniak. A *konzervatív irodalommal* a megírtnál nagyobb súlylyal foglalkozni — mondotta — vulgár-szociológiai szempontok érvényesítését jelentette volna. A *kultúrtörténet* körébe tartozó témákkal (irodalomszociológiai felmérések, a magyar közvélemény képe, az iskolai nevelés, ízléstörténet, stb.) kapcsolatos igények jogosak, de tisztázásuk külön tanulmánykötet feladata. A *Révai-portré* körüli vitában igazolta a szerző összetett ábrázolási törekvését, mind a pozitív, mind a negatív irányú, egyoldalú értékelésekkel szemben.

Végül köszönetet mondott *Szabolcsi Miklós* a történészeknek, amiért segítettek felszínre hozni a kötet tanulságait, amelyeket a jövőben és mindenek előtt a megírás előtt álló felszabadulás utáni kötetben máris gyümölcsöztetni kell és lehet.

Ránki György zárszavában megállapította: a vita célja és elért eredménye az volt, hogy „A magyar irodalom története” ürügyén tisztázza a történészek és irodalomtörténészek előtt álló elvi és módszertani problémákat úgy, hogy az eddigi gyakorlat kritikája a társadalomtudomány új fejlődésének kiindulópontja legyen.

Tarnai Andor — Rigó László — Varga Rózsa